

آرمان‌گرایی و حرکت در دانشگاه اسلامی

وجه‌الله قربانی‌زاده^۱
محمد امینی^۲

چکیده

هدف: پیشرفت تعالی‌بخش با کاربری علمی حاصل می‌شود که در دانشگاه حقیقتاً اسلامی تولید شده است؛ زیرا دانشگاه بدون علم، محکوم به عقب‌ماندگی و بدون تعالی معنوی نیز محکوم به گمراهی است. شناخت ماهیت دانشگاه اسلامی مسئله‌ای است که هرگونه اقدام اسلامی‌سازی متوقف بر آن است. پژوهش حاضر درصدد است یکی از عناصر اصلی دانشگاه اسلامی را از نگاه رهبر معظم، طرح و تبیین کند. **روش:** پژوهش از نظر هدف، بنیادین؛ از نظر ماهیت داده، کیفی و از نظر نوع، تحلیل محتوای کیفی با رهیافت عرفی است. جامعه رسانه‌ای مورد مطالعه، کلیه سخنان رهبری از ابتدای تصدی تا سال ۱۳۹۲ می‌باشد. نمونه از نوع هدفمند و عبارت است از کلیه بیانات، نامه‌ها و پیامهایی که رهبری خطاب به اقشار ذی‌ربط ایراد فرموده‌اند. **یافته‌ها:** یکی از عناصر اساسی دانشگاه اسلامی «آرمان‌گرایی و حرکت» است که زیرمقوله‌های آن به ترتیب اولویت عبارتند از: شوق و امید به آینده مطلوب، روحیه باطراوت انقلابی و انگیزه پر نشاط ایمانی، آرمان‌خواهی و طلبیدن قله‌ها، هدف‌گذاری والا و مقدس، خواستن مصراة اصلاح و پیشرفت، باور به امکان تغییر آینده، قانع نبودن به پیشرفت‌ها و داشته‌ها، سلامت جسم و روان، تفریح و فراغت مفید، باور به تأثیر حرکت‌های کوچک. **نتیجه‌گیری:** اسلامی‌سازی دانشگاه بدون درک حقیقی آن، حصول نتایج عکس را محتمل می‌سازد. دانشگاه اسلامی حقیقتی جذّاب، زیبا، تعالی‌بخش و پیش‌برنده است، نه آن‌گونه که برخی‌ها محدود و تنگ‌نظرانه دریافته‌اند. آگاهی از مؤلفه‌های اصلی دانشگاه اسلامی می‌تواند در اقدامات اسلامی‌سازی راه‌گشا باشد.

واژگان کلیدی: دانشگاه اسلامی، آرمان‌گرایی، امید، تحقیق کیفی، تحلیل محتوای کیفی.

دریافت مقاله: ۹۲/۰۵/۱۵؛ تصویب نهایی: ۹۲/۱۲/۲۰.

۱. دانشیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی.
۲. کارشناس ارشد مدیریت منابع انسانی، دانشگاه علامه طباطبایی (نویسنده مسئول) / آدرس: تهران، اتوبان همت، بعد از پل کن، میدان دهکده المپیک، دانشگاه علامه طباطبایی / Email: amini.sajad@ymail.com

الف) مقدمه

امروزه در نظام هستی، جوامع پیشرو و پیرو را علم تعیین می‌کند و تعالی معنوی را نیز تدبیر به حقایق الهی و مقدّس به ارمغان می‌آورد و جمع بین پیشروی در دنیا و تعالی معنوی در آخری را دانشگاه اسلامی محقق می‌سازد. لذا مسئله دانشگاهها، جزو مسائل طراز اول کشور است؛ زیرا دانشگاه به عنوان جایگاه اصلی برای تولید و ترویج علم، آینده کشور را رقم خواهد زد (خامنه‌ای، ۱۳۶۸). از سوی دیگر، اسلامی شدن نیز یکی از مسائل پراهمیت دانشگاههای جهان اسلام است؛ تا جایی که آینده این کشور و این انقلاب، به اسلامی کردن دانشگاه بستگی دارد (خامنه‌ای، ۱۳۷۵). برای همین، ایشان با لحن مشفقانه و نافذ خود فرمودند: دانشگاهها اسلامی نیستند، باید اسلامی بشوند. علت تأکید ایشان آن است که ابعاد مختلف جامعه به تمام معنی اسلامی نخواهد شد مگر با اسلامی شدن دانشگاه (محمدی عراقی و دیگران، بی تا: ۸۲)؛ یعنی بستری که در آن علوم مورد نیاز برای راهبری و پیشبرد کشور تولید می‌شود، باید اسلامی شود. البته این بستر بیش از آنکه ناظر به محل فیزیکی باشد، ناظر به ذهنیتها و باورهای بنیادینی است که نحوه تولید و کاربست علم را جهت می‌دهند.

چنین موضوعی زمانی جذّاب و مورد پسند و اقبال عناصر دانشگاهی قرار می‌گیرد که ضمن شناخت ماهیت آن، سودمندی و پیشبرندگی آن روشن شود. به باور رهبر فرهیخته، اگر دانشگاه اسلامی به درستی دریافت شود، بعید است که حتی یک نفر در دانشگاهها ضرورت و مفید بودن آن را درک نکند. اما منظور از اسلامی شدن دانشگاهها، همیشه و همه جا و نزد همه درست فهمیده نشده است. بعضی‌ها آن را خیلی محدود و ضعیف فهمیده‌اند. مقصود، مسئله بسیار والاتر از تصورات برخی‌هاست (خامنه‌ای، ۱۳۷۷). بنا بر این، باید والایی و پرفایده‌گی دانشگاه اسلامی را با توجه به باطن و سیرت آن درک کرد نه در صورت و ظاهر؛ چرا که در اسلام، ظاهر سازی و صورت بی‌معنا و بی‌روح وجود ندارد. (خامنه‌ای، ۱۳۷۴)

این اثر در صدد است تا با روش تحلیل محتوای کیفی به این مهم بپردازد. روش کیفی به دنبال کشف معناست و منبع اصلی کسب دانش، درگیری پژوهشگر برای جستجوی معنای مرتبط با مسئله است (ایمان، ۱۳۸۸: ۱۴۸، ۱۵۲). لذا وجه تمایز این پژوهش از پژوهشهای بررسی شده پیشین، انجام آن با روش کیفی و عدم اتکای صرف به شمارش است؛ زیرا انتقاد از تحلیل محتوای انجام شده در ایران به دلیل تکیه صرف به «شمارش» کاملاً بجاست؛ چرا که «تکرار» بدون در نظر گرفتن تأکیدات محتوایی، نشانه اهمیت قطعی پیام نیست. البته این نکته دور از نظر نبوده است که تحلیلگر محتوا باید از کمیت و کیفیت برای تکمیل یکدیگر

۱. بیانات در مراسم بیعت دانشجویان. بیست و سوم خرداد.

۲. بیانات در دیدار مسئولان نهاد نمایندگی ولی فقیه در دانشگاهها. نوزدهم شهریور.

۳. بیانات در جلسه پرسش و پاسخ دانشگاه تهران. بیست و دوم اردیبهشت.

۴. بیانات در دانشگاه امام حسین (ع). هفدهم آبان.

آرمان‌گرایی و حرکت در دانشگاه اسلامی ۱۷۵

استفاده کند (محمدی مهر، ۱۳۸۹: ۳۳، ۳۵). در واقع، باید ترکیب مناسبی از کم و کیف را برای پاسخ به مسئله پژوهش برگزید.

کاربرد نتایج این پژوهش علاوه بر هدایت و جهت‌دهی اقدامات اسلامی‌سازی، این است که بینش و حکمت نظری اهل علم را نسبت به جذابیت، پیش‌برندگی و تعالی‌بخشی دانشگاه اسلامی ارتقا می‌بخشد که این مهم، مقدمه‌ای برای بروز منش و حکمت عملی برای تحقق دانشگاه اسلامی خواهد بود.

(ب) بیان مسئله

فهم عمیق، حقیقی و جامع نسبت به هویت دانشگاه اسلامی، مقدمه ضروری برای هر اقدام خرد و کلان در راستای اسلامی‌سازی است؛ در غیر این صورت، حصول نتیجه عکس بسیار محتمل است. به عنوان شاهدی بر این مدعا، بیان شده که حجاب، مهم‌ترین و اولویت‌دارترین معیارهای دانشگاه اسلامی است (فضل‌اللهی قمی و اسلامی‌فر، ۱۳۹۰)؛ در حالی که به نظر نگارندگان، این مطلب در نقطه مقابل ماهیت دانشگاه اسلامی از دیدگاه رهبری قرار دارد؛ زیرا اولاً، اسلامی بودن فقط به معنای رعایت حجاب نیست (خامنه‌ای، ۱۳۸۲) و ثانیاً، برخلاف تصور بسیاری از افراد، دانشگاه اسلامی به معنای داشتن یک حجاب خاص یا نداشتن آستین کوتاه و زلفهای بلند نیست! (خامنه‌ای، ۱۳۸۴). حجاب در عین اهمیت فراوان خود باید مورد توجه باشد، اما «اولویت‌دارترین» معرفی کردن چیزی که «اولویت‌دارترین نیست»، نه تنها فاصله گرفتن از هویت دانشگاه اسلامی است، که حتی ممکن است موجب فاصله گرفتن و بدبین شدن نسبت به این حقیقت مهم شود؛ زیرا کار سطحی و بدون پشتوانه علمی، گاهی حتی به پیامدهایی برعکس خواسته‌ها منجر می‌شود. (خامنه‌ای، ۱۳۸۲)

بنابر این، در مسئله اسلامی‌شدن دانشگاه اکیداً باید از سطحی‌نگری پرهیز کرد، و گرنه مسئله‌ای به این مهمی، در نگاه عناصر دانشگاهی از اهمیت خواهد افتاد و حتی شاید به سبب اقدامات ناصواب، مورد ناپسندی و بداقبالی قرار گیرد. به همین دلیل است که از نگاه صاحبان ایده اسلامی‌سازی دانشگاهها؛ یعنی امام و رهبری، این طرح مسیری متفاوت از مسیر فکری ایشان در پیش دارد (هاشم‌زهی و خلجی، ۱۳۸۸: ۹) و تاکنون بیشتر اقداماتی که در راستای اسلامی‌سازی دانشگاه انجام شده، متوجه جنبه‌های روئینایی و ظاهری بوده است (مروئی، بی‌تا: ۱۱۰). اما برای اسلامی‌سازی با عنایت به جنبه‌های زیربنایی آن، نخست باید ماهیت موضوع شناخته شود. این مهم می‌تواند با تحلیل محتوای رسانه‌ای صورت پذیرد.

-
۱. بیانات در جلسه پرسش و پاسخ دانشگاه شهید بهشتی. بیست و دوم اردیبهشت.
  ۲. بیانات در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق (ع). بیست و نهم فروردین.
  ۳. بیانات در جلسه پرسش و پاسخ دانشگاه شهید بهشتی. بیست و دوم اردیبهشت.

۱۷۶ ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۵۹

تحلیل محتوای منابع رسانه‌ای می‌تواند روی هر یک از عناصر پیام، شامل چه کسی (منبع پیام)، چه چیزی (پیام)، از چه طریقی (رسانه)، خطاب به چه کسی (مخاطب) و نتیجه پیام (اثرات پیام) متمرکز شود (محمدی مهر، ۱۳۸۹: ۳۷). این پژوهش بر عنصر «پیام» تکیه دارد و به دنبال تفسیر و بیان چیستی دانشگاه اسلامی است که پاسخ آن در پیام (سخنان رهبری) نهفته است و باید با تحلیل روشمند محتوای پیامها، آن را دریافت. بر همین اساس، مسئله اصلی و کلی این است که مقومات یا عناصر درونی دانشگاه اسلامی، مطابق با مقصود حقیقی صاحب پیام چیست؟

در نتیجه مطالعه جامعی که با روش تحلیل محتوا روی سخنان رهبری توسط نگارندگان صورت پذیرفت، مقومات یا عناصر درونی اصلی در دانشگاه اسلامی، ۱۸ مورد احصا شد که یکی از آنها «آرامانگرایی و حرکت» است و در مقاله حاضر منحصراً به این مقوله پرداخته خواهد شد. از این رو، سؤال این است که مقوله «آرامانگرایی و حرکت» مشتمل بر چه زیرمقوله‌هایی است؟ و کدام یک از این زیرمقوله‌ها دارای اهمیت بیشتری است؟ بر همین اساس، هدف این پژوهش عبارت است از: بیان و تشریح زیرمقوله‌های «آرامانگرایی و حرکت در دانشگاه اسلامی».

ج) پیشینه پژوهش

به زعم مهدی گلشنی مسئله دانشگاه اسلامی پیشینه‌ای بلند دارد و ساخته روحانیت و حکومت جمهوری اسلامی ایران نیست. همچنان که در ۱۹۳۰ ابوالاعلی مودودی این مسئله را مطرح کرد (گلشنی، ۱۳۹۰، ص. ۱۵۱). تحقیقات متعددی در این زمینه انجام شده که در جدول ۱ چند مورد آنها آمده است. ضمن این که در محدوده بررسی‌های انجام‌شده، نگارندگان به پژوهش تحلیل محتوای کیفی دست نیافتند.

جدول ۱: پیشینه تحقیق

پژوهشگر (سال)	عنوان	روش	نتایج
(فضل‌اللهی قمشی و اسلامی‌فر، ۱۳۹۰)	معیارهای دانشگاه اسلامی از دیدگاه استادان دروس معارف اسلامی	توصیفی - پیمایشی	ابعاد دانشگاه اسلامی به ترتیب اولویت: ۱. رعایت حجاب ۲. نهادینه شدن ارزشهای اسلامی ۳. استادان متعهد و متخصص و آشنا به دین ۴. مدیران متعهد و ملتمز به دین ۵. متون درسی مبتنی بر معارف اسلامی ۶. قوانین مبتنی بر فرهنگ اسلامی.
(هاشم‌زهی و همکاران، ۱۳۸۹)	سنجش مقایسه‌ای نگرش مبدعان و دانشگاهیان به اسلامی‌سازی دانشگاه در ایران	پیمایش و تحلیل محتوا (کمی)	تفاوت میان شدت تأکید بر صفات اسلامی‌سازی میان مبدعان و دانشگاهیان.
(هاشم‌زهی و خلجی، ۱۳۸۸)	بررسی تطبیقی رویکردهای مبدعان اسلامی‌سازی دانشگاه در ایران	روش اسنادی و تحلیل محتوا (کمی)	ابعاد اصلی دانشگاه اسلامی: دانشگاه، دانشجو، استاد، علم.

(د) روش‌شناسی

اثر حاضر، پژوهشی کیفی از شاخه تفسیری و از نوع تحلیل محتوای کیفی با رهیافت عرفی^۱ است. از نظر سطح تحلیل نیز توصیفی است. تحلیل محتوای کیفی، روشی است برای تفسیر ذهنی محتوای داده‌های متنی از طریق فرایند طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی و تم‌سازی. این روش بیشتر با کشف معانی بنیادین پیام سروکار دارد و عینیت نتایجش با همین فرایند کدبندی نظام‌مند تضمین می‌شود (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۱-۲۰) و پژوهشگر برای به دست آوردن معنا و محتوای متن، باید استنباط و قضاوت خود را نیز به کار ببرد و محتوای پنهان یک پیام را توصیف و تفسیر کند. (همان: ۱۸)

ابتدا با رویکرد استقرایی^۲، جامعه رسانه‌ای به دقت مطالعه و هر جمله‌ای (واحد تحلیل) که مستقیم یا غیر مستقیم در قالب دلالت مطابقی، تضمینی، یا التزامی به موضوع مرتبط بود، به عنوان جمله کلیدی گزینش شد. سپس طی فرایند فشرده‌گی (چکیدگی)، هر جمله با حفظ هسته معنایی، چکیده شد^۳ و مضمون یا مضامین موجود در هر چکیده بر اساس شباهت و قرابت معنایی دسته‌بندی شدند. این دسته‌ها (مقوله‌های فرعی) نیز بر اساس تفاوت و شباهت و با رعایت اصل جامعیت و مانعیت، در دسته‌های بزرگ‌تری (مقوله‌های اصلی یا تم‌ها^۴) قرار داده شدند. این مقوله‌های اصلی همان بن‌مایه‌ها و مقومات دانشگاه اسلامی‌اند که یکی از آنها «آرمان‌گرایی و حرکت» است که در این مقاله با اقتباس از متن سخنان رهبری، تبیین می‌شود. ضمن اینکه مقوله‌های فرعی مربوط به آن، با توجه به فراوانی مضامین تحت خودش، اولویت‌بندی و رتبه‌های حاصل برای هر مقوله فرعی، حتم بر اهمیت آن شد. (فرایند پژوهش در نمودار ۱)

اعتبار پژوهش از طریق انطباق فرایند تحقیق با معیارهای علمی در ضمن تأیید کارشناس روش‌شناسی و نیز اجرای تحقیق از سوی بیش از یک محقق احراز شده است.^۵ اعتبار محتوا نیز که غالباً تکیه‌گاه روش تحلیل محتواست، از طریق استنباط و قضاوت پژوهشگران و همفکری آنان احراز شد. پایایی روش نیز از طریق توافق میان پژوهشگران در مقوله‌بندی (بیش از ۰/۷) و نیز مراجعه مکرر به متن، حاصل شد.

نمودار ۱: نمای فرایند پژوهش

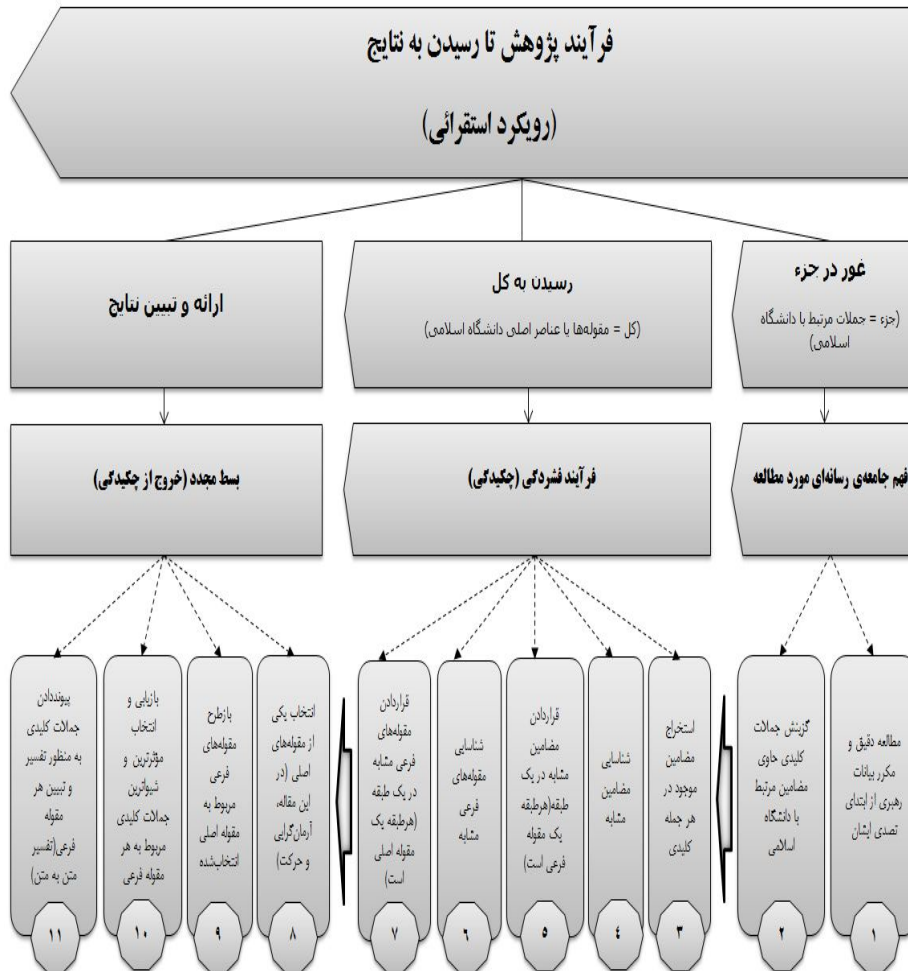
1. Conventional Content Analysis

۲. رویکرد استقرایی، مبتنی بر بررسی موضوعها و استنتاج تم‌ها از داده‌های خام است که گاه به نظریه می‌انجامد. (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۱)

۳. در پایان این مرحله، ۶۰۰۰ جمله کلیدی مشتمل بر بیش از ۱۲۰۰۰ مضمون استخراج شد.

۴. تم، مفهوم کلی حاصل از جمع‌بندی مقوله‌های فرعی است که بن‌مایه مجموعه‌ای از پیامها را نشان می‌دهد.

۵. در تحقیق کیفی، محتمل‌ترین روش برای حصول اطمینان بیشتر، تنها با بحث و استدلال در تیم تحقیق حاصل می‌شود. (همان: ۳۵)

هـ) جامعه مورد مطالعه

جامعه آماری در تحلیل محتوا، مجموعه‌ای از محصولات رسانه‌ای است (محمدی مهر، ۱۳۸۹: ۱۰۷). جامعه مورد مطالعه این تحقیق، کلیه سخنان رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی از ابتدای رهبری ایشان (۱۳۶۸) تا سال ۱۳۹۲ است. چون نمونه در تحلیل محتوای کیفی معمولاً در بر دارنده انتخاب هدفمند مواردی است که پاسخگوی پرسشهای پژوهشند (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۲)، لذا سخنانی به عنوان نمونه انتخاب شده که با توجه به مخاطبان آنها، بیشتر به تبیین موضوع می‌پردازند. این نمونه عبارت است از متن کلیه بیانات، نامه‌ها و پیامهایی که رهبری خطاب به اقشار نه‌گانه ذیل ایراد فرموده‌اند: دانشجویان، مسئولان دانشگاهها،

آرمان‌گرایی و حرکت در دانشگاه اسلامی ❖ ۱۷۹

اتحادیه‌های انجمن اسلامی دانشجویان، شورای عالی انقلاب فرهنگی، نخبگان استانها، اساتید دانشگاه، جهاد دانشگاهی، نخبگان جوان، و نمایندگان رهبری در دانشگاهها.

(و) دانشگاه اسلامی

دانشگاه محل انتقال و تولید دانش به صورت رسمی است (محمدی عراقی و همکاران، بی‌تا: ۸۴). پس در ماهیت دانشگاه ابهامی وجود ندارد؛ زیرا از عناصر شناخته شده‌ای مانند استاد، دانشجو، فضای آموزشی، کتاب و ... تشکیل شده است. چنانچه «دانشگاه» بخواهد صفتی همچون «اسلامی» داشته باشد، این صفت باید به همین عناصر بازگردد. (مصباح یزدی، بی‌تا: ۱۱)

در عربی، «جامعه» معادل کلمه «دانشگاه» است (آذرنوش، ۱۳۸۷). «جامع»، مساجد بزرگ را گویند. در این مساجد علاوه بر مسائل دینی و سیاسی، مسائل علمی نیز مطرح می‌شد و حلقه‌های درس شکل می‌گرفت. لذا عنوان جامع یا دانشگاه عمومی اسلامی برای آنها به کار رفت. (سروقامت، بی‌تا: ۱۲۹)

دانشگاه اسلامی ابعاد ظاهری و باطنی دارد. بعد ظاهری، رعایت شعائر و ظواهر اسلامی است؛ اما در درجه اول، باطن آن مهم است؛ یعنی دانشگاهی که تولید علم و فناوری آن در حد اعلای تحقیقات روز باشد و بینش و منش دینی در آن حاکم باشد (گلشنی، ۱۳۹۰: ۱۸۶). مفاهیم بلندی را می‌توان از معانی سرشار لغوی و اصطلاحی «اسلام» دریافت. اسلام از «سلم» است که غالباً صحت و عافیت را می‌رساند. اسلام که همان انقیاد و فرمانبرداری است، از آن جهت اسلام نامیده شده که سر باز زدن نسبت به پروردگار را از انسان می‌زداید و او را از امتناع پروردگار، عافیت و صحت می‌بخشد (ابن فارس، ۱۳۹۰: ۴۶۱). غایت اسلام، گردن نهادن و اطاعت خدا (شعرانی، ۱۳۹۸: ۳۴۸) و ثمره آن، عمل صالح خواهد بود (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷: ۹۵) و رسیدن به علم و رهایی از نادانی، از بهترین اعمال صالح است.

اسلام شریعت پایانی است. لذا کامل‌ترین و سازگارترین راه برای نیک‌فرجامی بشر است و بیش از هر دین دیگری، در بر دارنده مصالح اوست (خرازی، ۱۴۲۵: ۲۶۹). مصالح بشر تنها در معنویت محدود نیست، بلکه متناظر با ابعاد هستی انسان، پیشرفت دنیوی و تعالی معنوی را در بر می‌گیرد؛ حتی تعالی معنوی و حقیقی، پیشرفت دنیوی را به زیباترین شکل در خود دارد و هر تصویری غیر از این، نشان از نشناختن اسلام است. کسی که تصور می‌کند اسلام فقط به عبادت و زهد و امثال اینها می‌پردازد و به دنیا و لذات و خواسته‌های بشری نمی‌پردازد، اسلام را درست نشناخته. هم مسائل دنیایی مثل عدالت، رفاه، ثروت، آزادی، استقلال و هم مسائل اخروی مثل رستگاری، تقوا، اخلاق، تکامل معنوی، در کلمه اسلامی مندرج است (خامنه‌ای، ۱۳۸۷). قدر جامع این مفاهیم، حیات طیبه یا حیات معقول است؛ یعنی زندگی‌ای که بتواند پاسخگوی همه ابعاد

۱. بیانات در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاههای شیراز. چهاردهم اردیبهشت.

۱۸۰ ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۵۹

مثبت انسانی باشد (جعفری، ۱۳۸۸: ۶۲). بنابر این، در دانشگاه اسلامی، جهت کلی برای همه عناصر دانشگاهی، حیات طیبه یا معقول است.

بنابر این، دانشگاهی که موصوف به اسلام است، مفهومی عمیق و پرمحتوا خواهد داشت؛ زیرا اسلام مبین و مشوق همه اوصاف پیش‌برنده و تعالی‌بخش برای یک دانشگاه پیش‌تاز است. لذا دانشگاه اسلامی را به اعتبار وصف پرمحتوا و مقدسی که دارد، نمی‌توان در یک مقاله تبیین و توصیف کرد؛ ناگزیر باید در هر مجال و مقالی به بُعدی از آن پرداخت. با تحلیل روشمند سخنان رهبری، روشن شد که یکی از مؤلفه‌های اصلی در دانشگاه اسلامی، «آرمان‌گرایی و حرکت به سوی آرمانها» است. در ادامه به تبیین این مؤلفه اصلی و مؤلفه‌های فرعی مربوط به آن خواهیم پرداخت.

۱. آرمان‌گرایی و حرکت

در اسلام، گرایش به قله‌ها و آرمانها امری قطعی است (فتیری، ۱۳۸۶: ۶۶). بدون آرمان‌گرایی، انسان به آنچه هست بسنده می‌کند و دچار دسترس‌گرایی می‌شود (جمعی از نویسندگان، بی‌تا: ۲۱۹). فرد آرمان‌گرا به اهداف حقیر و خرد بسنده نمی‌کند و همواره در مسیر رسیدن به آرمان، حرکت و اقدام می‌کند. آرمان‌گرایی و حرکت، لوازم رسیدن به نقطه مطلوبند. آرمان بدون حرکت، سکون و حسرت را در پی خواهد داشت و حرکت بدون آرمان نیز انحراف و اتلاف را. همچنین حرکت، شرط امید به موفقیت است.

درک مقوله آرمان‌گرایی و حرکت، مشروط بر تبیین زیرمقوله‌های آن است. دستاورهای پژوهش حاکی است که این مقوله دارای ۱۰ زیرمقوله می‌باشد که رهبر معظم با نسبت‌های مختلفی به بیان آنها پرداخته‌اند؛ یعنی مضامین^۱ مربوط به هر زیرمقوله با فراوانی متفاوتی در سخنان رهبری ظاهر شده‌اند. این فراوانی‌ها به منزله اولویت و اهمیت هر زیرمقوله تلقی شده است؛ زیرا میزانی که رهبری به بیان یک مضمون می‌پردازد، نشان از تأکید و اهمیت آن دارد. جدول ۲، زیرمقوله‌های آرمان‌گرایی و حرکت را با اولویت آنها نشان می‌دهد که ضمن بهره‌گیری از تفسیر متن به متن، شرح هر یک به ترتیب و تناسب خواهد آمد.

جدول ۲: تحلیل کمی زیرمقوله‌ها

آرمان‌گرایی و حرکت در دانشگاه اسلامی

۱. باید عنایت داشت که تکرار یک مضمون خاص، نشان از تأکید و اهمیت آن دارد اما تکرار یک کلمه معین، همیشه به این معنا نیست.

شماره	بازر به تأثیر حرکت‌های کوچک	تفریح و فراغت مفید	سلامت جسم و روان	قانع نبودن به پیشرفت‌ها و داشته‌ها	بازر به امکان تغییر آینده	خواستن مصراة اصلاح و پیشرفت	هدفتگذاری والا و مقدس	آرمان‌خواهی و طلبیدن قلدها (کمال‌جویی)	روحیه با طراوت انقلابی و انگیزه پر نشاط ایمانی	شوق و امید به آینده مطلوب	زیرمقوله
۵۹۶	۷	۱۰	۲۲	۳۳	۳۶	۳۷	۳۹	۹۵	۱۲۶	۱۹۱	فراوانی
	٪۱۰۰	٪۱۰۲	٪۱۰۷	٪۱۰۵	٪۱۰۶	٪۱۰۶	٪۱۰۶	٪۱۰۶	٪۱۰۲۱	٪۱۰۳۲	درصد
-	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	اولویت

یک) شوق و امید به آینده مطلوب

امید، در انسان توقع رسیدن به نقطه مطلوب را ایجاد می‌کند و او را در این راه استواری می‌بخشد. عناصر دانشگاهی باید در تعالی معنوی و پیشرفت علمی، امیدوار و امیدساز باشند؛ زیرا اولاً، آینده بسیار تابان کشور به اراده ایشان بستگی دارد (خامنه‌ای، ۱۳۸۶) و ثانیاً، اینان امیدبخش‌ترین نیرویی هستند که می‌توانند ایران را در رسیدن به آرزوهای بزرگ یاری کنند (خامنه‌ای، ۱۳۸۷). یکی از خطرات این راه، ناامیدی است؛ لذا نباید هیچ نشانه‌ای از یأس و تردید در دستیابی به اهداف محسوس باشد؛ چراکه یأس و به رخ کشیدن فاصله‌های علمی، مانع به ثمر رسیدن اعتماد به نفس است. (خامنه‌ای، ۱۳۸۶).

کاشفان بزرگ در دانشهای گوناگون، اگر ناامید بودند، قطعاً به آن جایگاه نمی‌رسیدند (خامنه‌ای، ۱۳۸۸). با امید است که می‌شود پیش رفت؛ لذا دشمنان آرزو دارند با ایجاد دلسردی و ناامیدی، عزم جوانان را برای اقدامات اساسی و سازنده متزلزل کنند (خامنه‌ای، ۱۳۸۱). آنان می‌دانند که یأس همه قوای انسان را نابود می‌کند و بزرگ‌ترین آفت جوان است (خامنه‌ای، ۱۳۶۸) لذا اگر در غارت امید جوانان موفق شوند، سلطه دوباره آمریکا بر ایران حتمی و برای آنان بی‌هزینه است. (خامنه‌ای، ۱۳۸۱). از نظر رهبر، کسانی که پای دل دانشجو و استاد آیه یأس می‌خوانند و ندای «آقا نمی‌شود، آقا نمی‌توانیم، آقا فایده‌ای ندارد» سر می‌دهند، مثل موریانه پلید و ویرانگرند (خامنه‌ای، ۱۳۸۹)؛ زیرا یأس به روح عناصر جوان دانشگاهی زودتر راه پیدامی‌کند؛ همچنان که امید این گونه است. (خامنه‌ای، ۱۳۶۸)

۱. بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان بسیجی. نهم آبان.
۲. پیام به نهمین نشست سالانه اتحادیه انجمنهای اسلامی دانشجویان مستقل، سوم شهریور.
۳. بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاههای استان یزد. سیزدهم دی.
۴. بیانات در دیدار اساتید دانشگاه. هشتم شهریور.
۵. بیانات در دیدار جمعی از دانش‌آموزان و دانشجویان. سیزدهم آبان.
۶. بیانات در دیدار دانشجویان و دانش‌آموزان. دهم آبان.
۷. پیام به گردهمایی دفتر تحکیم وحدت. بیست و هفتم مرداد.
۸. بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها. چهاردهم شهریور.
۹. بیانات در دیدار دانشجویان و دانش‌آموزان. دهم آبان.

رهبر حکیم، دستیابی به افقهای بلند آینده ایران را حتمی می‌دانند، به شرط آنکه عناصر دانشگاهی لبال از امید باشند (خامنه‌ای، ۱۳۸۵). ایشان چنین امیدی را ثمربخش می‌دانند و برای مدّعی خود علاوه بر استناد به تاریخ افتخارآمیز کشور، به نمونه‌های واقعی و نزدیک (خامنه‌ای، ۱۳۹۱) استدلال می‌کنند؛ ضمن اینکه خود را نیز سرشار از امید به چنان سرانجامی می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۷۴):

از اولی که مسئله هسته‌ای مطرح شد، تا حالا مرتباً گفته‌اند و تکرار کرده‌اند، حتی عده‌ای نامه نوشتند و گفتند آقا ما فیزیکدانیم. اینکه می‌گویند ما توانسته‌ایم دستگاههای ساترنیویژ را راه بیندازیم، اصلاً واقعیت ندارد! به قدری قرص این را گفتند که مجبور شدیم افرادی را بفرستیم بازرسی کنند، درست ببینند؛ نکند که همینی که اینها می‌گویند، باشد. رفتند، آمدند گفتند نه آقا! کار، بسیار خوب، صحیح، علمی و محکم دارد انجام می‌گیرد. (خامنه‌ای، ۱۳۸۶)

کارهای بزرگی که تاکنون انجام شده و توانسته بخشی از عقب‌ماندگی‌ها را جبران کند، دلیل قاطع دیگری برای امیدواری و نشانه این است که در آینده هم می‌توان این کارها را انجام داد (خامنه‌ای، ۱۳۸۷). همچنان که قبل انقلاب امید وجودداشت که ایران بتواند نیروگاه و سد بسازد یا حتی فناوری‌های پیچیده را بفهمد، چه برسد به این که بسازد؛ اما امروز همه این‌ها وجود دارد (خامنه‌ای، ۱۳۸۴) و شواهد و نشانه‌ها در همه بخش‌های کشور مژده امید و پیشرفت می‌دهند (خامنه‌ای، ۱۳۸۷). رهبری به قدری عناصر جوان دانشگاهی را در این زمینه امیدساز می‌داند که آرزوها و امیدهای خود را در چهره ایشان مجسم می‌بیند (خامنه‌ای، ۱۳۸۲). لذا کسانی که سرمایه امید رهبرند، باید در امیدواری به آرمانها پیشتاز باشند؛ چرا که امید، نیروی ذاتی انسان را به حرکت درمی‌آورد و تحول عظیمی که از یک انسان طبیعی و ساده، یک ابن‌سینا می‌سازد، در درون او به وجود خواهد آورد. (خامنه‌ای، ۱۳۸۳)

از دیگر دلایل لزوم امیدواری این است که طبق نظر تعداد قابل توجهی از کارشناسان ایرانی و غیر ایرانی، قبل از سال ۱۴۰۴ ایران به چیزی که در چشم‌انداز وعده داده شده، خواهد رسید؛ یعنی رتبه اول

۱. پیام به نشست سراسری اتحادیه انجمنهای اسلامی دانشجویان اروپا. اول مهر.

۲. بیانات در دیدار دانشجویان. شانزدهم مرداد.

۳. پیام به نشست سلاله اتحادیه انجمنهای اسلامی دانشجویان (دفتر تحکیم وحدت). ششم اردیبهشت.

۴. بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه‌های استان یزد. سیزدهم دی.

۵. بیانات در دیدار نخبگان جوان دانشگاهی. پنجم شهریور.

۶. بیانات در دیدار جمعی از مخترعان جوان. سی ام فروردین.

۷. بیانات در دیدار نخبگان و فرهیختگان استان فارس. هفدهم اردیبهشت.

۸. بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان قزوین. بیست و ششم آذر.

۹. بیانات در دیدار جمعی از مسئولان و نخبگان استان همدان. نوزدهم تیر.

آرمان‌گرایی و حرکت در دانشگاه اسلامی ۱۸۳

علمی در میان کشورهای اسلامی (خامنه‌ای، ۱۳۸۹). چنین امیدی جلوه‌ای مقدس و خداگونه دارد؛ زیرا امید به آینده یکی از مؤلفه‌های جهاد است. (خامنه‌ای، ۱۳۸۷)

نامیدسازی و تاریک نشان دادن آینده، سم مهلکی است که به وسیله تبلیغات معارض در کشور پراکنده می‌شود. لذا وظیفه عناصر دانشگاهی است که امید را روزه‌روز بیشتر کرده و با این شگرد شوم مقابله کنند (خامنه‌ای، ۱۳۸۷). به اعتقاد راسخ رهبر، هیچ دلیلی برای ناامیدی نیست، بلکه ده‌ها دلیل برای امیدواری وجود دارد (خامنه‌ای، ۱۳۸۳). البته ایشان به عیوب موجود توجه دارند، اما اکیداً منکر این هستند که عیوب و اشکالات باعث ناامیدی شوند (خامنه‌ای، ۱۳۸۶)؛ زیرا در کنار مشکلات و گره‌ها، امور مثبت و موفقیت‌هایی نیز وجود دارند که مایه امید و سرورند (خامنه‌ای، ۱۳۸۳). لذا ایشان تأکید می‌کنند: من نگاهم به آینده، خوشبینانه است؛ نه از روی توهم، بلکه از روی بصیرت (خامنه‌ای، ۱۳۸۸). به پشتوانه همین بصیرت، ایشان این توقع را بجا می‌دانند که فرآورده‌های دانشگاه ایران - نه به نحو استثنا، که به نحو قاعده - چمران‌ها باشند. (خامنه‌ای، ۱۳۸۹)

بنابر این، مهم‌ترین مانع پیشرفت یک شخص و یک ملت به سوی آرمان‌ها، ناامیدی و تاریک دیدن افق‌هاست (خامنه‌ای، ۱۳۸۶). وقتی امید نبود، حرکت و نشاط هم نیست و وقتی حرکت و نشاط نباشد، آینده‌ای هم نخواهد بود (خامنه‌ای، ۱۳۸۳). اگر نگاه نومیدانه و نگاه «چه فایده‌ای دارد» باشد، به دنبالش بی‌عملی و بی‌حرکی و انزواء خواهد آمد و مطلقاً دیگر حرکتی وجود نخواهد داشت و این همانی است که دشمن می‌خواهد. (خامنه‌ای، ۱۳۸۸)

دو روحیه با طراوت انقلابی و انگیزه پرنشاط ایمانی

۱. بیانات در دیدار نخبگان جوان. چهاردهم مهر.
۲. بیانات در دیدار نخبگان علمی و اساتید دانشگاهها. سوم مهر.
۳. بیانات در دیدار نخبگان و فرهیختگان استان فارس. هفدهم اردیبهشت.
۴. بیانات در دیدار جمعی از مسئولان و نخبگان استان همدان. نوزدهم تیر.
۵. بیانات در دیدار نخبگان جوان. دوازدهم شهریور.
۶. بیانات در دیدار جمعی از اساتید دانشگاه‌ها. بیست و ششم آذر.
۷. بیانات در دیدار دانشجویان و نخبگان علمی. چهارم شهریور.
۸. بیانات در دیدار اعضای بسیجی هیئت علمی دانشگاهها. دوم تیر.
۹. بیانات در دیدار نخبگان جوان. دوازدهم شهریور.
۱۰. بیانات در دیدار جمعی از مسئولان و نخبگان استان همدان. نوزدهم تیر.
۱۱. بیانات در دیدار دانشجویان و نخبگان علمی. چهارم شهریور.

روحیه و نشاط عناصر دانشگاهی، عاملی تعیین کننده در پیشتازی ملتها به سوی آرمانهای والا است (خامنه‌ای،^۱ ۱۳۸۸). انگیزه و نشاط از سرچشمه‌های مختلفی به وجود افراد سریان می‌یابد، اما پایدارترین انگیزه‌ها و بانشاط‌ترین روحیه‌ها، آنهایی هستند که از ایمان راسخ قلبی می‌جوشند؛ انگیزه دینی، علم‌جویی و پژوهش را استواری و قداست می‌بخشد؛ چرا که دین، تنها برای تضمین عقبا نیست و این قابلیت را دارد که به مدد آن، دنیا هم آباد شود؛ زیرا دین به فعالیتها و تلاش انسانف نشاط و طراوت و تازگی می‌بخشد. (خامنه‌ای،^۲ ۱۳۸۸)

حتی انسانی که به آینده امید دارد ممکن است در مواجهه مکرر با ناملایمات، دچار کاهیدگی و کسالت شود و از تلاش مشتاقانه بازماند؛ لذا هر لحظه به روحیه‌ای شاداب و انگیزه‌ای پرنشاط نیازمند است. ایمان، آن سرچشمه‌ای است که کهنگی و یکنواختی را از چهره امیدها و آرزوهای والا می‌زداید و همواره انسان را به سوی آنها برمی‌انگیزاند (خامنه‌ای،^۳ ۱۳۸۱). روحیه بانشاط هنگامی که با دین‌خواهی و تقوا همراه شود، مشکل‌گشای همه مراحل زندگی کشورهاست. (خامنه‌ای،^۴ ۱۳۸۷)

امروز شبکه اختاپوسی استکبار سعی می‌کند نشاط و روحیه جوانی را از ملت ما بگیرند (خامنه‌ای،^۵ ۱۳۸۲). دشمن در تلاش است که دانشگاه را از صراط مستقیم علم و دین و روحیه انقلابی منصرف کند (خامنه‌ای،^۶ ۱۳۷۸). روحیه انقلابی یعنی اسیر حدود تحمیلی نشدن؛ قانع به گیرندگی قطره‌چکانی از علم بیگانه نشدن؛ با امید دنبال هدف حرکت کردن و با انگیزه، با نشاط، با اصرار و پیگیری آن را به دست آوردن. (خامنه‌ای،^۷ ۱۳۸۳)

در دانشگاهها شور و نشاط در بخشهای علمی، اجتماعی و سیاسی، امر لازمی است (خامنه‌ای،^۸ ۱۳۹۲). طراوت جوانی جزو مشخصه‌های بارز و جذّاب محیط دانشجویی است. کشور برای اینکه بتواند به این آینده‌های مطلوب برسد، احتیاج به نسل جوان پُرانگیزه مؤمن و کاردار دارد (خامنه‌ای،^۹ ۱۳۸۵). اگر نشاط و روحیه تحرک در جوان‌ها نباشد، ما به آرمان‌ها دست پیدا نخواهیم کرد (خامنه‌ای،^{۱۰} ۱۳۹۲). رهبری طرفدار

۱. پیام رهبر انقلاب پاسخ به درخواست اتحادیه انجمنهای اسلامی دانشجویان - دفتر تحکیم وحدت. نوزدهم اردیبهشت.
۲. بیانات در دیدار دانش‌آموزان در آستانه ۱۳ آبان. دوازدهم آبان.
۳. پیام به کنگره جامعه اسلامی دانشجویان. سی و یکم اردیبهشت.
۴. بیانات در دیدار دانشجویان. هفتم مهر.
۵. بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان زنجان. بیست و دوم مهر.
۶. پیام به مناسبت بازگشایی دانشگاهها. ششم مهر.
۷. بیانات در دیدار جمعی از مسئولان جهاد دانشگاهی. یکم تیر.
۸. بیانات در دیدار دانشجویان. ششم مرداد.
۹. بیانات در دیدار دانشجویان نمونه و نمایندگان تشکلهای مختلف دانشجویی. بیست و پنجم مهر.
۱۰. بیانات در دیدار دانشجویان. ششم مرداد.

آرمان‌گرایی و حرکت در دانشگاه اسلامی ۱۸۵

دانشگاهی‌اند که از لحاظ علمی و فکری پُرنشاط باشد (خامنه‌ای،^۱ ۱۳۷۹). البته منحصر به جنبه علمی هم نیست؛ دانشجو نه فقط جوانی طالب علم، که مظهر شور و نشاط در همه صحنه‌ها و زمینه‌هاست. (خامنه‌ای،^۲ ۱۳۷۸)

سه) آرمان‌خواهی و طلبیدن قله‌ها (کمال‌جویی)

عناصر دانشگاهی به ویژه جوانان باید همواره بالاترین‌ها را بخواهند؛ یعنی آرمانها و قله‌ها را بطلبند، تا یقین کنند که دست‌کم به نیمه راه خواهند رسید. البته در صورت طلبیدن قله‌ها، به یقین می‌توان به خود قله هم رسید (خامنه‌ای،^۳ ۱۳۸۶). تا انسان نظر به قله نداشته باشد، امکان ندارد تا دامنه هم بتواند حرکت کنید، چه برسد به اینکه امید به قله رسیدن باشد؛ بنابر این، همت را باید به بلندای قله گرفت (خامنه‌ای،^۴ ۱۳۸۹) و هدف را بالا برگزید. البته آرمان‌گرایی بدون ملاحظه واقعیتها، به خیال‌پردازی و توهم خواهد انجامید. آرمانها با نگاه به واقعیتهاست که قابل تحقق خواهند بود (خامنه‌ای،^۵ ۱۳۹۲). بنابر این، مسئله واقع‌گرایی در جای خودش محفوظ است، اما آرمان‌گرایی در همه صحنه‌ها مثل آرمان‌گرایی در علم و معنویت و اخلاق باید مورد توجه باشد. آرمان‌گرایی در علم، یعنی در زمینه مسائل علمی باید دنبال قله بود؛ که این حالت باید خوب درس خواندن دانشجویان را نتیجه بدهد. (خامنه‌ای،^۶ ۱۳۹۱)

اساتید و دانشجویان به عنوان تولیدکنندگان علم، در خط مقدم حرکت یک ملت به سمت پیشرفت و تعالی‌اند. دوست و دشمن معترفند که ملت ایران به سرعت دارد به سمت قله‌ها می‌رود (خامنه‌ای،^۷ ۱۳۸۹). بنابر این، نباید از آرمان‌خواهی دست برداشت؛ نه در هنگام پیروزی‌های شیرین، نه در هنگام هزیمتهای تلخ. در آرمانخواهی صحیح و واقع‌بینانه اصلاً بن‌بستی وجود ندارد. (خامنه‌ای،^۸ ۱۳۹۲)

از جمله مصادیق آرمان‌گرایی، تمسک به اصول و مبانی فکری است (خامنه‌ای،^۹ ۱۳۸۶). دیگر آرمانها عبارتند از ساختن ایران آباد و آزاد، داشتن مردم آگاه و برخوردار از عدالت اجتماعی، نجات از وابستگی و عقب‌ماندگی علمی (خامنه‌ای،^{۱۰} ۱۳۷۹). عناصر دانشگاهی باید باور داشته باشند که برای ایستادگی روی اصول و حرکت به سمت آرمانها، هیچ چیز کم ندارند. (خامنه‌ای،^{۱۱} ۱۳۶۸)

۱. بیانات در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر. نهم اسفند.

۲. پیام به گردهمایی ویژه دانشگاهیان و دانشجویان در تجلیل از حضرت امام خمینی (ره). دوازدهم خرداد.

۳. بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد. بیست و پنجم اردیبهشت.

۴. بیانات در دیدار اعضای بسیجی هیئت علمی دانشگاهها. دوم تیر.

۵. بیانات در دیدار دانشجویان. ششم مرداد.

۶. بیانات در دیدار دانشجویان. شانزدهم مرداد.

۷. بیانات در دیدار دانش‌آموزان در آستانه ۱۳ آبان. دوازدهم آبان.

۸. بیانات در دیدار دانشجویان. ششم مرداد.

۹. بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد. بیست و پنجم اردیبهشت.

۱۰. بیانات در جلسه پرسش و پاسخ دانشجویان دانشگاه صنعتی امیرکبیر. بیست و دوم اسفند.

۱۱. بیانات در مراسم بیعت دانشجویان. بیست و سوم خرداد.

چهار) هدفگذاری والا و مقدس

نقطه مطلوب برای دانشگاهی که با نام اسلام فعالیت می‌کند، تأمین هدفهای عالیة اسلامی است (خامنه‌ای،^۱ ۱۳۷۵). لذا جهت‌گیری آن باید جهت‌گیری خدایی باشد. این عامل موفقیت و پیشرفت خواهد شد؛ این همان حرکتی است که نقطه مقابل حرکت غلط منحرفانه غرب است (خامنه‌ای،^۲ ۱۳۸۹). دانشگاهیان باید سعی کنند دانشمندانی باشند که می‌توانند چرخ دنیا را در جهت درست به حرکت در بیاورند؛ این را برای خود هدف قرار دهند؛ و این ممکن است (خامنه‌ای،^۳ ۱۳۸۳). بنابر این، هدف دانشگاه اسلامی منحصر به جامعه ایرانی و حتی حتی جامعه اسلامی نیست، بلکه هدف، انتفاع انسانیت است، نه طبقه‌ای از انسان (خامنه‌ای،^۴ ۱۳۸۶). این انتفاع، همان رستگاری انسان و تعالی اخلاقی و عروج معنوی اوست. همه کارها مقدمه برای تکامل و عروج انسان است. (خامنه‌ای،^۵ ۱۳۸۷)

وظیفه امروز عناصر دانشگاهی این است که هدفشان عزت بخشیدن به اسلام و استقلال بخشیدن به ایران باشد (خامنه‌ای،^۶ ۱۳۷۷). باید کاری کرد نیازی که الان به فراگیری زبان انگلیسی وجود دارد، در ۵۰ سال آینده همین نیاز به فراگیری زبان فارسی باشد (خامنه‌ای،^۷ ۱۳۸۵). البته در لحظه لحظه این حرکت باید توجه و باور داشت که شایسته‌ترین و والاترین هدف، رضای الهی است (خامنه‌ای،^۸ ۱۳۷۷). هدف این است که کشور به دست انسانهای صالح از لحاظ علمی و فکری، در جهت هدفهای والا و مقدس حرکت کند؛ و این نخواهد شد، مگر وقتی که این انسانها خودشان، آن هدفها را شناخته و قبول داشته باشند (خامنه‌ای،^۹ ۱۳۷۰). چنانچه جوانی در درس خواندن و کارهای گوناگون، با خلوص قصد کند که برای کمال خود، خدمت به جامعه و اسلام و برای کمک به آینده این کشور بکوشد، نتایج و نورانیت آن را در قلب خود می‌بیند. (خامنه‌ای،^{۱۰} ۱۳۷۴)

پنج) خواستن مصرا نه اصلاح و پیشرفت

جوان، مظهر میل به پیشرفت و عامل تحقق آن است (خامنه‌ای،^{۱۱} ۱۳۸۲). به همین دلیل توق و انتظار رهبری از جوانان دانشجو برای پیشرفت زیاد است (خامنه‌ای،^{۱۲} ۱۳۸۲)؛ ایشان به مضامین مختلف بارها فرموده‌اند:

۱. پیام شفاهی به دانشجویان. سوم مهر.
۲. بیانات در دیدار دانشجویان و جوانان استان قم. چهارم آبان.
۳. بیانات در دیدار جمعی از نخبگان علمی. پنجم مهر.
۴. بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد. بیست و پنجم اردیبهشت.
۵. بیانات در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه‌های شیراز. چهاردهم اردیبهشت.
۶. بیانات در دانشگاه تربیت مدرس. دوازدهم شهریور.
۷. بیانات در دیدار دانشگاهیان سمنان. هجدهم آبان.
۸. پیام به مناسبت برگزاری دومین کنگره جامعه اسلامی دانشجویان. هشتم مهر.
۹. بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی. بیستم آذر.
۱۰. بیانات در دیدار جمعی از دانش‌آموزان و دانشجویان. دهم آبان.
۱۱. بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی. بیست و دوم اردیبهشت.

از آن روزی باید ترسید که دانشجو انگیزه طرح مسئله و درخواست نداشته باشد. همه همت ما باید این باشد که روحیه مطالبه، خواستن و مدعا داشتن در زمینه‌های گوناگون را در نسل جوان علمی گسترش بدهیم. ممکن است به همه آن مطالبات نتوان پاسخ داد، لیکن یقیناً آینده خوب و روشن با چنین مطالباتی جلوی چشم است. جوان باید احساس کند که این مطالبه، سودمند و ثمربخش است؛ و تشویق بشود بر این مطالبه و باید احساس کند که فقط مسئولیتش طرح سؤال و پرتاب کردن یک شعار نیست. پیگیری، مطالعه، درباره مسئله اندیشیدن، آن را پخته کردن، راهکار اجرایی را برای آن جستجو کردن، برای طرحش با مراکز دست‌اندرکار تلاش کردن و فعالیت کردن و بالاخره خود وارد میدان کار شدن، اینها جزء وظایف جوان ماست (خامنه‌ای، ۱۳۸۶). در زمینه‌های مختلف تجربه کردیم و دیدیم که هر جا جوانان خواستند و همت گماشتند، به هدف رسیدند. (خامنه‌ای، ۱۳۸۲)

البته در مطالبه اصلاح و پیشرفت خواهی باید واقع‌بین و منطقی بود. ممکن است آنچه خواسته می‌شود، در کوتاه‌مدت تحقق پیدا نکند؛ یا با یک تجربه جدید، نظر فرد عوض شود؛ این ایرادی ندارد؛ اما نفس مطالبه‌گری چیزی است که جوان دانشگاهی به آن احتیاج دارد (خامنه‌ای، ۱۳۹۰)؛ چرا که «خواستن»، اثر خود را در حرف، کار، تعامل، جبهه‌گیری و هر گونه حرکتی خواهد گذاشت. (خامنه‌ای، ۱۳۸۲)

شش) باور به امکان تغییر آینده

جوانان دانشگاهی باید باور کنند که رفتار آنها می‌تواند این مملکت را در جهت شکوفایی، با سرعت به پیش ببرد (خامنه‌ای، ۱۳۷۸). با کمک پروردگار و با همت و عزم راسخ، همه چیز میسر است (خامنه‌ای، ۱۳۸۸). این ممکن است که زبان ما (فارسی) در دنیا زبان علم بشود؛ اما برای اینکه به این نقطه برسیم، اولاً باید باور کنیم که این امکان وجود دارد. اگر انسان باور نداشته باشد که این کار عملی است، قطعاً به آن نخواهد رسید (خامنه‌ای، ۱۳۸۵). به هیچ وجه ما در بن‌بست نیستیم؛ به هیچ وجه با مشکلاتی که ما را از ادامه راه بازدارد، مواجه نیستیم. البته مشکلات هست؛ اما همه این مشکلات، کوچک‌تر از تصمیم و اراده و آرمانهای این ملت است. (خامنه‌ای، ۱۳۹۱)

۱. بیانات در دیدار جمعی از اساتید دانشگاهها. هشتم آبان.
۲. بیانات در دیدار دانشجویان نخجه و نفرات برتران کنکور و فعالان تشکلهای سیاسی فرهنگی دانشگاهها. هفدهم مهر.
۳. بیانات در دیدار جمعی از نخبگان علمی. بیست و یکم بهمن.
۴. بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان. نوزدهم مهر.
۵. بیانات در دیدار جمعی از اعضای تشکلهای و کانونها و نشریات و هیأت‌های مذهبی و شماری از نخبگان. پانزدهم آبان.
۶. بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم. بیست و یکم تیر.
۷. بیانات در دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران. سیزدهم بهمن.
۸. بیانات در دیدار اساتید و اعضای هیأت علمی دانشگاهها. سیزدهم مهر.
۹. بیانات در دیدار جمعی از پژوهشگران و مسئولان شرکتهای دانش‌بنیان. هشتم مرداد.

بنابر این، چشم انداز بیست‌ساله ایران تحقق یافتنی است و عناصر دانشگاهی باید به این معتقد باشند؛ زیرا آنها عامل و مباشر اصلی این کار هستند. هیچ شکی نیست که در خلق آینده، انتخاب با انسان است؛ اما نقش هدایت و کمک الهی را نیز حتماً باید در نظر داشت (خامنه‌ای، ۱۳۸۳^۱). در این خصوص رهبر حکیم ایران به جوانان یادآور می‌شوند:

من مکرر گفتم، سند چشم‌انداز یک انشای مدرسه‌ای یا آرزوی خام نبوده؛ چیزهایی است که با ملاحظه همه جهات روی کاغذ آمده و معنایش این است که شدنی است. اینکه گفتیم ظرف ۲۰ سال باید رتبه بالای منطقه را در علم و اقتصاد داشته باشیم، با محاسبه همه جوانب تنظیم شده؛ و این شدنی است. البته همه کارهای شدنی، همت می‌خواهد (خامنه‌ای، ۱۳۸۴^۲). توقعم از جامعه علمی این است که تا ۵۰ سال دیگر صادرکننده علم به دنیا باشیم و این محال نیست (خامنه‌ای، ۱۳۸۱^۳). یقیناً روزی خواهد رسید که ببینید مرجعیت علمی دانشگاهها و دانشمندان ایران دور از دسترس نیست؛ خیلی نزدیک به شماست. شما جوانها یقیناً این را خواهید دید؛ من تردیدی ندارم (خامنه‌ای، ۱۳۸۷^۴). اگر همت بگماریم و هدف را گم نکنیم، بدون تردید خواهیم رسید. (خامنه‌ای، ۱۳۸۵^۵)

ناممکن دانستن آن چشم‌انداز ناشی از فرهنگ تحمیلی غرب است که هنوز در ذهن برخی وجود دارد. اینکه «ما نمی‌توانیم، عرضه نداریم» فرهنگ تحمیلی غرب است که باید از اذهان زدوده شود. به فضل الهی، در آینده کارهای بزرگ علمی انجام خواهد شد و این سرنوشت قطعی کشور است. (خامنه‌ای، ۱۳۸۱^۶)

البته در مسیر تحقق چشم‌انداز، نواقصی وجود دارد یا به وجود خواهد آمد؛ اما همه این نواقص قابل حل هستند (خامنه‌ای، ۱۳۸۰^۷). باید مواظب این خطر بزرگ بود که موانع جلوی چشم، آرمانها را دور از دست و غیر قابل دستیابی نشان ندهد (خامنه‌ای، ۱۳۸۷^۸). از دیگر مخاطرات در این راه، تحجر و جزمی‌گرایی‌هایی است که بر انسان تحمیل شده (خامنه‌ای، ۱۳۷۹^۹) و معنایش این است که یک ملت، محکومند به اینکه همیشه دنباله‌رو غرب و شاگرد دائمی آنها باشند و هیچ وقت امید نداشته باشند که بتوانند در آن سطح قرار بگیرند، چه برسد که از آنها جلو بیفتند. این یک بیراهه بسیار خطرناک است که از سوی استاد دانشگاه، متفکر سیاسی و بعضی از گویندگان مذهبی ترویج می‌شود؛ این درست ضد تجربه طولانی مدت بشری است؛ چرا که خداوند متعال یک دسته از انسانها را طوری نیافریده که همیشه جلو باشند. واقعیت تاریخی هم این را نشان

۱. بیانات در دیدار جمعی از جوانان استان همدان. هفدهم تیر.
۲. بیانات در دیدار دانشجویان و نخچگان سراسر کشور. سوم مهر.
۳. بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان. هفتم آذر.
۴. دیدار اساتید و دانشجویان در دانشگاه علم و صنعت. بیست و چهارم آذر.
۵. بیانات در دیدار دانشگاهیان سمنان. هجدهم آبان.
۶. بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان. هفتم آذر.
۷. بیانات در دیدار جوانان استان اصفهان. دوازدهم آبان.
۸. بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف. یکم آذر.
۹. بیانات در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر. نهم اسفند.

می‌دهد که جوامعی که امروز در دنیا جلو هستند، در چند قرن قبل، ملتهای عقب‌افتاده دنیا در همه مسائل بودند. دوران قرون وسطی دورانی است که اروپایی‌ها اسمش را گذاشتند دوران جهل و بی‌خبری و ظلمت، همان دوران در ایران و کشورهای اسلامی، دوران عظمت و پیشرفت علم و اقتدار سیاسی بوده است (خامنه‌ای،^۱ ۱۳۸۷). تاریخ نشان می‌دهد آمریکایی که امروز از همه کشورهای دنیا جلوتر است، صد سال پیش برای ابزارهای عادی جنگی، محتاج انگلیس و فرانسه و ایتالیا بود. اما امروز در قله علمند؛ چون تلاش کردند. (خامنه‌ای،^۲ ۱۳۸۵)

از دیگر استدلال‌ات رهبری برای امکان شکستن مرزهای علم این است که ما می‌توانیم از دانشی که دیگران عرضه کرده‌اند، استفاده کنیم و یک قدم فراتر رویم؛ همچنان که در مواردی این کار انجام شده و کشور به چیزهایی دست یافته که در دنیا نبوده است؛ مثل بعضی از پیشرفتهای پزشکی و دارویی (خامنه‌ای،^۳ ۱۳۸۶). دلیل قوی و قاطع دیگر، همین جشنواره‌های خوارزمی و المپیادهاست و البته در صحنه عملی کشور از این نمونه‌ها فراوان است. (خامنه‌ای،^۴ ۱۳۸۴)

هفت) قانع نبودن به پیشرفت‌ها و داشته‌ها

هرگز نباید به موجودی دانش و معرفت بسنده کرد، بلکه باید پیوسته نردبان تعالی و پیشرفت را طی نمود. اکتفا به داشته‌های کنونی و نبود همت و بلندپروازی در همه زمینه‌های علمی و فرهنگی، قتلگاه کشور و انقلاب است (خامنه‌ای،^۵ ۱۳۷۹). اگر جوانان دانشجو به وضع موجود قانع باشند، دیگر پیشرفتی متصور نخواهد بود؛ باید دائم در طلب نقاطی باشند که تاکنون دست نیافته‌اند. (خامنه‌ای،^۶ ۱۳۸۵)

اکتفا به داشته‌های علمی، به سکون و عقب افتادن از رقبا می‌انجامد و پویایی و رشد علمی را مسدود می‌کند. پس مطلقاً نباید به مقداری که اکنون رسیده‌ایم قانع شد (خامنه‌ای،^۷ ۱۳۸۶). کارهای موفق‌تری که تاکنون انجام شده، اگر چه بزرگ و قابل تحسین هستند، اما باید آنها را قدم اول و موفقیت‌های ابتدایی دانست. باید نگاه به قله باشد و دشواری‌ها را تحمل کرد تا بتوان به قله رسید (خامنه‌ای،^۸ ۱۳۸۴). این قدم‌های اول و فتوحات ابتدایی، نباید کسی را دلخوش کند (خامنه‌ای،^۹ ۱۳۸۹). هر میزان که پیشرفت حاصل شود باید آن را گام‌های

۱. بیانات در دیدار دانشجویان. هفتم مهر.

۲. بیانات در دیدار دانشگاهیان سمنان. هجدهم آبان.

۳. بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه‌های استان یزد. سیزدهم دی.

۴. بیانات در دیدار جمعی از مخترعان جوان. سی ام فروردین.

۵. بیانات در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر. نهم اسفند.

۶. بیانات در دیدار دانشجویان نمونه و نمایندگان تشکلهای مختلف دانشجویی. بیست و پنجم مهر.

۷. بیانات در دیدار نخبگان جوان. دوازدهم شهریور.

۸. بیانات در دیدار جمعی از مخترعان جوان. سی ام فروردین.

۹. بیانات در دیدار اعضای بسیجی هیئت علمی دانشگاهها. دوم تیر.

۱۹۰ ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۵۹

آغازین دانست (خامنه‌ای،^۱ ۱۳۹۱)؛ چون آنچه که از راه رسیدن به هدف باقی مانده، بسیار بیشتر از مقدار طی شده است. به دیگر سخن؛ فزون‌طلبی اگر در جای خود قرار بگیرد، عامل پرواز انسان خواهد شد. در معنویات، هر چه انسان بتواند، باید فزون‌طلب باشد. کار علمی و پژوهشی هم یک بخشی از معنویات است. (خامنه‌ای،^۲ ۱۳۸۹)

هشت) سلامت جسم و روان

جسم مرکب انسان برای حرکت و رسیدن به هدف است. لذا دانشجوی موفق کسی است که در کنار خوب درس خواندن، ضمن اهمیت به جسم خود، خوب به ورزش بپردازد (خامنه‌ای،^۳ ۱۳۷۷). ورزش برای تقویت و سلامت جسم است (خامنه‌ای،^۴ ۱۳۸۰). از سوی دیگر، نسبت به هر آنچه مایه اضطراب و ناراحتی و اشتباه در فهم فهم است، مراقبت لازم است (خامنه‌ای،^۵ ۱۳۷۸)؛ زیرا سرور و بهجت معنوی و آرامش و آسایش روانی، زمینه‌ساز عروج به معارج والاست. (خامنه‌ای،^۶ ۱۳۸۷)

نه) تفریح و فراغت مفید

دانشجوی دانشگاه اسلامی هیچ‌گاه نباید خود را از فعالیتهای سازنده فارغ ببیند. تفریح و فراغت او نیز در تحرک علمی و سازندگی است، مثل اردوهای علمی و جهادی (خامنه‌ای،^۷ ۱۳۸۶). فراغت جوانان مؤمن، با کارهایی مثل بسیج سازندگی، بالا بردن علم دیگران، کتابخوانی و ارتقای سطح فکری خود یا کار برای مردم می‌گذرد. پیغمبر فرمود: «أَمَا سِاحَةُ أُمَّتِي الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ». جوانان می‌توانند سیاحتشان را هم از این راهها تأمین کنند. (خامنه‌ای،^۸ ۱۳۸۲)

ده) باور به تأثیر حرکتهای کوچک

در دانشگاه اسلامی هیچ کس نباید در تأثیرگذاری اراده و حرکت خود تردید داشته باشد. عزم یکایک انسان‌ها در حد خودش تأثیرگذار است؛ نه فقط در مسائل شخصی که تأثیر تام دارد، بلکه در

۱. بیانات در دیدار معلمان و اساتید دانشگاه‌های خراسان شمالی. بیستم مهر.

۲. بیانات در دیدار نخبگان جوان. چهاردهم مهر.

۳. بیانات در جلسه پرسش و پاسخ دانشگاه تهران. بیست و دوم اردیبهشت.

۴. بیانات در دیدار جوانان استان اصفهان. دوازدهم آبان.

۵. بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم. بیست و یکم تیر.

۶. بیانات در دیدار دانشجویان. هفتم مهر.

۷. بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌های استان خراسان در دانشگاه فردوسی. بیست و پنجم اردیبهشت.

۸. بیانات در دیدار جمعی از جوانان اهواز. هشتم مرداد.

آرمان‌گرایی و حرکت در دانشگاه اسلامی ۱۹۱

مسائل اجتماعی مانند فرهنگ‌سازی نیز این‌گونه است (خامنه‌ای، ۱۳۸۵). بنابر این، باید با روش منطقی مسائل را دنبال کرد با باور به این که خواست و پیگیری ما اثرگذار خواهد بود. (خامنه‌ای، ۱۳۸۶)

ز) جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

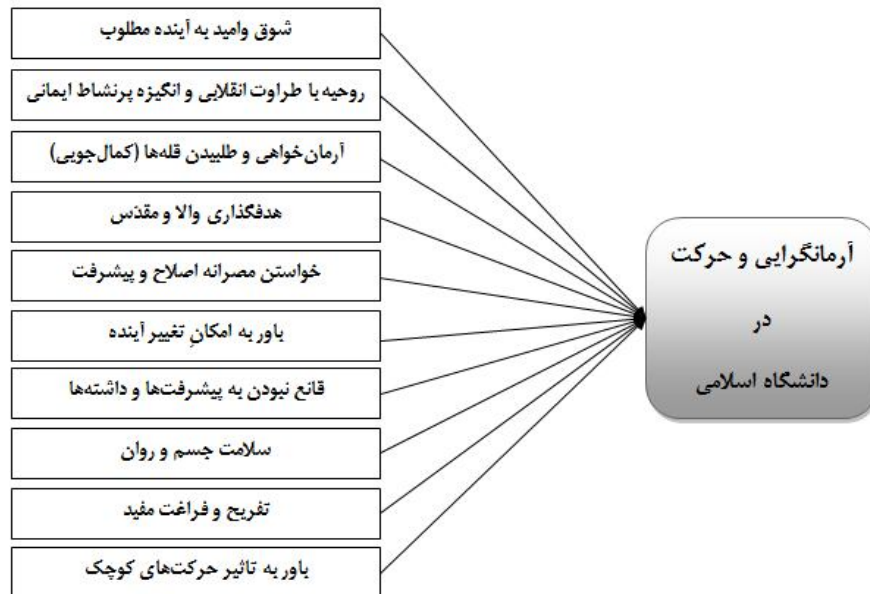
دستاورهای این پژوهش در نتیجه اتخاذ یک رویکرد استقرایی، حاکی از آن است که یکی از مؤلفه‌های اصلی برای تحقق دانشگاه اسلامی، آرمان‌گرایی و حرکت به سوی آرمانهاست. در رویکرد استقرایی تحقیق، پژوهشگر ذهن خود را از هرگونه پیش‌فرضی نسبت به ماهیت دانشگاه اسلامی تهی می‌کند و با غور و تعمق روشمند در داده‌های متنی، به تدریج با استخراج مضامین مرتبط و نهفته در متن، به مؤلفه‌های فرعی و در نهایت، مؤلفه‌های اصلی موضوع می‌رسد.

با نگاه به این مؤلفه اساسی، دانشگاه اسلامی دانشگاهی است که عناصر انسانی آن با شوق و امید، به قله‌های علمی و مقدّس می‌نگرند و با انگیزه و نشاط به سوی آنها حرکت می‌کنند. به دیگر سخن؛ در حوزه آرمان‌گرایی و حرکت، مهم‌ترین عناصر درونی دانشگاه اسلامی عبارتند از: امید به آینده، انگیزه و روحیه حرکت، و کمال‌جویی؛ به این معنا که از یک سو تلاشها و حرکتهایی که ما متحمل می‌شویم همه با امید به آینده وجود می‌یابند و از سوی دیگر، حرکت همراه با انگیزه است که نور امید به آینده مطلوب را می‌تاباند. کمال‌جویی نیز ضامن پویایی و رشد علمی است؛ زیرا انسان را از بسنده کردن به یافته‌های کنونی بازداشته، مانع بهره‌نگرفتن از توانمندی‌های نهفته می‌شود. بنابر این، دانشگاه اسلامی یعنی حرکت با امید و انگیزه برای رسیدن به آرمان‌های والا و مقدّس.

آرمان‌گرایی دارای اجزایی است که در اقدامات اسلامی‌سازی می‌توان آنها را با رعایت اولویتهایشان در نظر گرفت. این اجزا از منظر رهبر انقلاب در نمودار ۲ (به ترتیب اولویت از بالا به پایین) ارائه شده‌اند.

نمودار ۲: مقوله‌های فرعی (اجزا) در آرمان‌گرایی و حرکت

-
۱. بیانات در دیدار دانشگاهیان سمنان. هجدهم آبان.
  ۲. بیانات در دیدار دانشجویان نخبه و نغرات برتران کنکور و فعالان تشکلهای سیاسی فرهنگی دانشگاهها. هفدهم مهر.

با تأمل در تفاسیر ارائه شده برای این زیرمقوله‌ها، این گونه به نظر می‌رسد که اولویت زیرمقوله‌ها گویای اهمیت وجودی آنهاست. به عنوان مثال، تفریح و فراغت بدون هدفگذاری والا و مقدس، هرز رفتن و بطالت در پی خواهد داشت. یا بدون امید به آینده، هیچ‌گاه خواستن اصلاح و پیشرفت معنا نمی‌یابد. با وجود این تفاسیر، آنچه دستاوردهای پژوهش به شدت مورد تأکید قرار می‌دهند این است که برای تحقق آرمان‌گرایی در جهت نیل به دانشگاه اسلامی، نخست باید مشتاقانه به آینده مطلوب امیدوار بود و در این راه گام برداشت و حرکت کرد. تکرارها، تأکیدها و دیگر عناصر کلامی موجود در سخنان رهبر حکیم ایرلن اسلامی، ما را به این نتیجه رهنمود می‌کند که امید به آینده مطلوب، اساسی‌ترین شرط در آرمان‌خواهی و حرکت به سوی دانشگاه اسلامی است. دانشگاه اسلامی مظهر «جامعه اسلامی» و مهم‌ترین عامل برای تحقق آن است؛ چراکه علوم برخاسته از دانشگاه، سرنوشت و مقدرات جامعه را راهبری و تعیین می‌کند.

با وجود این، اعتبار محتوایی پژوهش در تحلیل کمی، محدودیت دارد؛ زیرا اولویت زیرمقوله‌ها بدون در نظر گرفتن واژه‌های تأکیدی (مانند «بارها گفته‌ام» و «تأکید می‌کنم» و ...) تعیین شده است. چه بسا با ورود این واژه‌ها در تحلیل کمی و تعیین ضریب اهمیت آنها، برخی اولویت‌ها به طور جزئی تغییر کنند. پیشنهاد می‌شود پژوهشگران گرامی به سنجش «آرمان‌گرایی و حرکت» در میان دانشجویان پردازند و راههای احیا و ارتقای این مؤلفه را در جهت تحقق دانشگاه اسلامی ارائه دهند.

منابع

- آذرنوش، آ. (۱۳۸۷). فرهنگ معاصر عربی-فارسی. تهران: نی.
- ابن فارس، اب. (۱۳۹۰). ترتیب مقایس اللغة. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ایمان، م. (۱۳۸۸). مبانی پارادایمی روشهای کتی و کیفی تحقیق در علوم انسانی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ایمان، م. و م. نوشادی (۱۳۹۰). «تحلیل محتوای کیفی». پژوهش، ش پاییز و زمستان: ۴۴-۱۵.
- جعفری، م. (۱۳۸۸). علم و دین در حیات معقول. تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- جمعی از نویسندگان (بی تا). بصیرت پرچمداران. قم: زمزم هدایت.
- خامنه‌ای، س.ع. (۱۳۶۸). بیانات و پیامهای رهبری در دیدارها و مناسبتهای مختلف. بازیابی از پایگاه اطلاع‌رسانی حضرت آیه الله خامنه‌ای: <http://farsi.khamenei.ir>
- خرازی، م. (۱۴۲۵ ق). بدایه المعارف الالهیه فی شرح عقائد الامامیه (ج ۱). قم: النشر الاسلامی.
- سروقامت، ح. (بی تا). «نگاهی به یک دانشگاه اسلامی: مطالعه موردی دانشگاه الازهر مصر». دانشگاه اسلامی، سال هفتم، ش ۱۷۵-۱۲۷.
- شعرانی، م.ا. (۱۳۹۸ ق). نثر طویی یا دائرة المعارف قرآن مجید. تهران: کتابفروشی اسلامی.
- فضل‌اللهی قمشی، س.ا. و س. اسلامی فر (۱۳۹۰). «معیارهای دانشگاه اسلامی از دیدگاه استادان دروس معارف اسلامی». معرفت، ش آبان: ۸۶-۷۳.
- قنبری، آ. (۱۳۸۶). اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری. تهران: زمزم هدایت.
- گلشنی، م. (۱۳۹۰). از علم سکولار تا علم دینی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- محمدی ری شهری، م. (۱۳۸۷). حکمت‌نامه امام حسین علیه السلام. قم: دارالحدیث.
- محمدی عراقی و همکاران. (بی تا). «گفتگو در باب تعریف دانشگاه اسلامی، راهکارهای اسلامی کردن دانشگاه، اولویتها». دانشگاه اسلامی، ش ۳: ۹۳-۸۱.
- محمدی مهر، غ. (۱۳۸۹). روش تحلیل محتوا (راهنمای عملی تحقیق). تهران: دانش نگار.
- مروّتی، س. (بی تا). «از دانشگاه تا دانشگاه اسلامی». دانشگاه اسلامی، ص: ۱۱۲-۱۰۹.
- مصباح یزدی، م. (بی تا). «شیوه‌های اسلامی کردن دانشگاهها». مجله تخصصی فقه و مبانی حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل، ش ۲۰-۹.
- هاشم‌زهی، ن. و ع. خلجی (۱۳۸۸). «پرسی تطبیقی رویکردهای مبدعان اسلامی سازی دانشگاه در ایران». معرفت در دانشگاه اسلامی، پاییز: ۲۹-۴.

۱۹۴ ◆ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۵۹

- هاشم‌زهی، ن. و همکاران (۱۳۸۹). «سنجش مقایسه‌ای نگرش مبدعان و دانش‌گاہیان به اسلامی‌سازی دانشگاه در ایران». معرفت در دانشگاه اسلامی، بهار: ۲۴-۵۰.

